

Turystyczno-rekreacyjne użytkowanie lasu – wybrane zagadnienia edukacyjne i badawcze

Emilia Janeczko, Małgorzata Woźnicka

Abstrakt: W ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się wyraźną ewolucję potrzeb i oczekiwań zgłaszanych przez poszczególne grupy społeczne pod adresem lasu, co wskazuje na konieczność wielofunkcyjnego użytkowania przestrzeni leśnej. Coraz większe znaczenie pozaprodukcyjnych funkcji lasu, a co za tym idzie wzrost presji na środowisko leśne potęgowane są przez czynniki o charakterze społeczno-gospodarczym, takie jak: większa mobilność ludności, wzrost ilości czasu wolnego oraz wzrost dobrobytu społeczeństw. Turystyka i rekreacja na terenach leśnych staje się zatem istotnym działem użytkowania lasu, wpływającym na sposób prowadzenia gospodarstwa leśnego, jak również ochronę lasów. Jest to dziedzina wiedzy, która znajduje umiejscowienie w różnych przedmiotach realizowanych na wydziałach leśnych, w tym również tych z zakresu użytkowania lasu. W artykule ukazano relacje między turystyką i rekreacją a użytkowaniem lasu ustalone na podstawie analizy programów edukacyjnych i badawczych realizowanych w Katedrze Użytkowania Lasu na Wydziale Leśnym SGGW w Warszawie.

Słowa kluczowe: użytkowanie lasu, turystyka, rekreacyjne zagospodarowanie lasu.

Abstract. **Tourism and recreational use of the forest – selected issues in education and research.** In recent decades we can observe clear evolution of the social needs and expectations placed upon forest, indicating the need for multifunctional use of the forest. The increasing importance of non-productive forest functions and thus increasing social pressure on forest environment are compounded by some socio-economic aspects, such as increased mobility of the population, an increase in leisure time and in welfare of the people. Tourism and recreation in the forest becomes nowadays very important part of forest utilization, influencing the forest management and forest protection. It is a knowledge, which is located in various subject realised on the forest faculty, including forest utilization. In this paper some relationships between forest utilization, tourism and recreation are described. The relationships were established on the basis of the analyze of educational and research programs carried out at the Department of Forest Utilization at the Faculty of Forestry, Warsaw University of Life Sciences.

Key words: forest utilization, tourism, forest recreational management.

Wstęp

Dynamiczny rozwój turystyki i rekreacji wynika z wielu przyczyn, wśród których za najważniejsze uznać można: procesy urbanizacji i związane z nimi zanieczyszczenie środowiska naturalnego, wzrost poziomu życia w wielu krajach, wzrost ilości czasu wolnego, a także upowszechnienie się stereotypów spędzania urlopu poza miejscem zamieszkania oraz rozwój infrastruktury turystycznej. W Polsce atrakcyjność obszarów dla celów turystyczno-rekreacyjnych na ogół utożsamiana jest z urozmaiceniem rzeźby terenu, wielkością powierzchni wodnych i leśnych. Niesłabnące zainteresowanie społeczeństwa turystyką i rekreacją na terenach leśnych wynika z faktu, iż większość lasów w Polsce jest ogólnodostępna, pobyt w lasach, z wyjątkiem tych wchodzących w skład parków narodowych czy niektórych rezerwatów, nie wymaga uiszczania żadnych opłat. Turystyka i rekreacja na terenach leśnych jako zjawisko społeczne staje się coraz bardziej istotnym działem użytkowania lasu rozumianego zgodnie z definicją zamieszczoną w Encyklopedii leśnej (1991) jako „działalność mająca na celu wykorzystanie naturalnych bogactw leśnych na potrzeby człowieka”. Obecne rozumienie użytkowania lasu znacznie wykracza poza pozyskiwanie i wykorzystywanie leśnych dóbr materialnych (drewna i użytków ubocznych). W leśnictwie wielofunkcyjnym pojęcie użytkowania lasu obejmuje szeroko pojęte czerpanie trudnych do waloryzowania korzyści z lasu; ma ściśle powiązanie z pozaprodukcyjnymi funkcjami lasu: ochronnymi, krajobrazowymi, a przede wszystkim rekreacyjnymi. Staniszewski (2007) zwraca uwagę na fakt, iż w wielu, zwłaszcza rozwiniętych, krajach Europy Zachodniej obserwuje się spadek zainteresowania leśnymi surowcami, podkreśla się natomiast wzrastający udział korzyści wynikających z turystycznego i rekreacyjnego użytkowania lasu.

Według Paschalisa-Jakubowicza (2009) turystyka jest jednym z istotnych czynników mających wpływ na leśnictwo XXI wieku. Jej rozwój na terenach leśnych wymusza zmianę sposobu prowadzenia gospodarstwa leśnego, a przy tym stwarza nowe wyzwania dla ochrony lasu. Stąd też leśna turystyka i rekreacja staje się stopniowo jednym z działów zarówno praktyki, jak i nauki leśnej. Jednocześnie należy zaznaczyć, że ze względu na swój interdyscyplinarny charakter turystyka i rekreacja w lasach wpisuje się w zagadnienia realizowane w ramach różnych działów leśnictwa, m.in. hodowli, ochrony lasu, urządzania, ekonomiki leśnictwa, łowiectwa, a także użytkowania lasu. W artykule przedstawiono wyniki analizy działalności edukacyjnej i badawczej związanej z turystycznym i rekreacyjnym użytkowaniem lasu, prowadzonej w Katedrze Użytkowania Lasu (KUL) SGGW w Warszawie.

Turystyka i rekreacja – wymiar praktyczny użytkowania lasu

Frekwencja turystów i wypoczywających w polskich lasach jest znacząca. W samych parkach narodowych wypoczywa około jedenaście milionów turystów rocznie (http://www.mos.gov.pl/artykul/2236_parki_narodowe/311_parki_narodowe.html). Z raportu LP dotyczącego edukacji leśnej (2012) wynika, że w 2011 roku w różnych formach edukacji prowadzonej przez PGL LP uczestniczyło łącznie ponad dwa miliony osób. Turystyka i rekreacja na terenach leśnych z jednej strony przynosi wiele korzyści wypoczywającym, przyczynia się do ożywienia gospodarczego poszczególnych regionów kraju, budowania pozytywnego wyobrażenia o pracy leśników, z drugiej zaś powoduje ograniczenia w sposobie gospodarowania lasem, niesie za sobą zagrożenia dla funkcjonowania środowiska leśnego. Wśród działań wzmacniających funkcje społeczne lasu, przyczyniających się do złagodzenia potencjalnych konfliktów z pozostałymi

funkcjami lasów i funkcjami terenów przyległych w Polityce leśnej państwa (1997) wymienia się „specjalistyczne zagospodarowanie lasów o szczególnie określonych funkcjach społecznych (parki narodowe, krajobrazowe, lasy podmiejskie, rejony intensywnej rekreacji i turystyki, lasy doświadczalne)”. Zagospodarowanie rekreacyjne stwarza potrzebę wykonywania zabiegów ochronnych i hodowlanych, a przede wszystkim technicznych prowadzących do zwiększenia dostępności lasów dla celów wypoczynkowych i turystycznych oraz ograniczenia negatywnego wpływu rekreacji na środowisko leśne. Techniczne zagospodarowanie lasu oznacza lokalizację w lesie lub na jego obrzeżu określonej infrastruktury umożliwiającej realizację różnych aktywności rekreacyjnych. Większość tej infrastruktury zlokalizowana jest na terenach leśnych zarządzanych przez PGL LP. W 2012 roku w zasięgu Lasów Państwowych znajdowało się łącznie 28 771 km turystycznych szlaków pieszych, 29 693 km szlaków rowerowych oraz 7303 km szlaków konnych. Baza turystyczna Lasów Państwowych to oprócz szlaków turystycznych również obiekty noclegowe: ośrodki wypoczynkowe i ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe (37 obiektów), jak również kwatery myśliwskie (83 obiekty) i pokoje gościnne w leśniczówkach, siedzibach nadleśnictw (141 obiektów), pola biwakowe, miejsca biwakowania i obozowiska (1140 obiektów, stan na 2008 rok). Realizacja celów wypoczynkowych w lasach możliwa jest dzięki funkcjonowaniu 935 ścieżek edukacyjnych, 90 ścieżek zdrowia, 87 parkingów i 2949 miejsc postoju (Janeczko 2012). Z turystycznym i rekreacyjnym użytkowaniem lasu bardzo ściśle wiąże się też edukacja przyrodniczo-leśna. Na potrzeby edukacyjne wykorzystywane są następujące obiekty Lasów Państwowych: ośrodki edukacji leśnej (50 obiektów), leśne wiaty edukacyjne nazywane również zielonymi klasami (509 obiektów), izby (247 obiektów) oraz punkty edukacji leśnej (1649 obiektów) (Raport... 2012).

Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne lasu jest procesem złożonym, wymaga oprócz specjalistycznej wiedzy leśnej także wiedzy z zakresu architektury i architektury krajobrazu, gospodarki przestrzennej, budowy dróg, socjologii, ergonomii i zarządzania. Wiedza ta jest niezbędna na etapie zarówno przygotowywania dokumentacji dotyczącej przetargów i konkursów na zagospodarowanie rekreacyjne terenu, opiniowania lub opracowywania projektów koncepcyjnych, jak również prowadzenia edukacji przyrodniczo-leśnej. Nowe wyzwania dotyczące turystycznego i rekreacyjnego użytkowania lasu stawiane właścicielom lasów i zarządzającym lasami w ich imieniu wskazują na konieczność uwzględnienia tych aspektów w zakresie edukacji na poziomie uniwersyteckim.

Turystyczne i rekreacyjne użytkowanie lasu – aspekty edukacyjne

Obecnie na Wydziale Leśnym SGGW w Warszawie zagadnienia związane z turystycznym i rekreacyjnym użytkowaniem lasu omawiane są w ramach różnych przedmiotów i fakultetów realizowanych w katedrach: Urządzenia Lasu, Geomatyki i Ekonomiki Leśnictwa, Ochrony Lasu oraz Użytkowania Lasu. Jednak spośród wymienionych jednostek jedynie w Katedrze Użytkowania Lasu prowadzone są prace naukowe: doktoraty i habilitacje z zakresu turystyki i rekreacji leśnej, wskazujące na duży potencjał naukowo-badawczy i dający jej w tym aspekcie dużą przewagę nad innymi katedrami. W Katedrze Użytkowania Lasu prowadzone są zajęcia dydaktyczne na kilku wydziałach, m.in. Wydziale Leśnym, na kierunkach leśnictwo oraz gospodarka przestrzenna, Wydziale Nauk Ekonomicznych, na kierunku turystyka i rekreacja, Międzywydziałowych Studiach Ochrony Środowiska oraz Międzywydziałowych Studiach Towaroznawstwa. Elementy turystyki i rekreacji leśnej zawarte są w przedmiotach prowadzonych

na Wydziale Leśnym na obu kierunkach studiów stacjonarnych oraz na Wydziale Nauk Ekonomicznych na kierunku turystyka i rekreacja, na studiach stacjonarnych oraz niestacjonarnych.

Spośród przedmiotów prowadzonych na Wydziale Leśnym, na kierunku leśnictwo na studiach stacjonarnych I stopnia ww. zagadnienia zawarte zostały w programach takich przedmiotów jak budownictwo leśne oraz zajęcia specjalizacyjne. Budownictwo leśne realizowane jest na semestrze piątym studiów stacjonarnych I stopnia. W ramach zajęć z tego przedmiotu studenci mają możliwość zdobycia wiedzy na temat podstawowych pojęć i definicji związanych z turystyką i rekreacją, walorów przyrodniczo-kulturowych lasu, poznają zasady zagospodarowania lasu dla celów rekreacyjnych i turystycznych oraz zasady projektowania poszczególnych elementów zagospodarowania rekreacyjnego lasu (np. parking, pole namiotowe, ścieżka edukacyjna, polana wypoczynkowa itp.) (Sylabusy przedmiotów realizowanych w KUL). Z kolei zagadnienia dotyczące turystyki i rekreacji w lasach realizowane na zajęciach specjalizacyjnych umożliwiają studentom zdobycie wiedzy na temat podstaw prawnych udostępnienia lasów dla celów turystyczno-rekreacyjnych oraz zasobów bazy turystycznej i rekreacyjnej zarówno lasów wchodzących w skład PGL LP, jak i parków narodowych. Łącznie na kierunku leśnictwo, na studiach stacjonarnych I stopnia problematyka turystyki i rekreacji w lasach obejmuje 3% wszystkich zajęć prowadzonych przez pracowników KUL na tym kierunku.

Na kierunku leśnictwo – studia stacjonarne II stopnia turystyka i rekreacja w lasach stanowi element składowy programów takich przedmiotów jak użytkowanie zasobów leśnych (semestr 1) oraz zajęcia specjalizacyjne (2 semestr studiów). W ramach użytkowania zasobów leśnych studenci zdobywają wiedzę na temat powiązań turystyki i rekreacji w lasach z gospodarką przestrzenną, interakcji, jakie zachodzą pomiędzy zapisami i ustaleniami dokumentów planistycznych na różnych poziomach planowania a możliwościami zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego lasów. Natomiast w ramach zajęć specjalizacyjnych, w bloku 15-godzinnych, wykładowych zajęć fakultatywnych pt. kształtowanie krajobrazu leśnego (zajęcia obowiązkowe dla studentów specjalizacji Użytkowanie lasu i fakultatywne dla wszystkich pozostałych studentów) omawiane są zagadnienia dotyczące percepcji krajobrazu, formalnoprawnych podstaw kształtowania krajobrazu leśnego, form ochrony krajobrazu przewidzianych w polskim prawodawstwie, zasad kształtowania krajobrazu leśnego wzdłuż korytarzy komunikacyjnych, związków pomiędzy czynnikami przyrodniczo-kulturowymi (krajobrazowymi) a formą przestrzenną obiektów budowlanych itp. W łącznej puli godzin przewidzianych do realizacji na studiach stacjonarnych II stopnia, na kierunku leśnictwo, zagadnienia dotyczące turystyki i rekreacji w lasach stanowią 5,5% wszystkich zajęć. Zajęcia te mają wyłącznie formę wykładową, co powoduje, iż studenci dysponują ograniczoną możliwością wykorzystania zdobytej wiedzy w trakcie konkretnych działań projektowych. Nie są przygotowani do tworzenia planów uwzględniających potrzeby nadleśnictw w zakresie turystycznego i rekreacyjnego użytkowania, ani tym bardziej planów ochrony parków narodowych, rezerwatów, parków krajobrazowych oraz zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000, w których kwestie dotyczące kształtowania krajobrazu, turystyki i rekreacji są niezmiernie istotne. Należy również zwrócić uwagę, że zagadnienia dotyczące turystycznego i rekreacyjnego zagospodarowania lasu w ogóle nie są obecnie realizowane na kierunku leśnictwo, na studiach niestacjonarnych I i II stopnia. Praktycznie w niewielkim zakresie są one realizowane na Wydziale Leśnym, na kierunku gospodarka przestrzenna.

W Katedrze Użytkowania Lasu problematyka udostępnienia i zagospodarowania lasu dla celów turystyczno-rekreacyjnych w znacznie szerszym wymiarze uwzględniona jest w zajęciach ze studentami Wydziału Nauk Ekonomicznych, na kierunku turystyka i rekreacja. Na studiach stacjonarnych I stopnia, realizowane są w tym kontekście takie przedmioty jak: waloryzacja

krajobrazu leśnego na potrzeby turystyki i rekreacji (4 semestr) oraz zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne (3 semestr). Przedmiot waloryzacja krajobrazu leśnego umożliwia studentom zdobycie wiedzy na temat m.in. czynników warunkujących percepcję przestrzeni oraz metod i narzędzi stosowanych w ocenach atrakcyjności krajobrazu leśnego. W trakcie prowadzonych ćwiczeń studenci nabywają umiejętności pozyskiwania i przetwarzania informacji o krajobrazie, dokonywania oceny atrakcyjności krajobrazu leśnego dla celów turystyczno-rekreacyjnych. Z kolei w ramach przedmiotu zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne problematyka rozwoju turystyki i rekreacji w lasach koncentruje się wokół formalnoprawnych aspektów udostępnienia i zagospodarowania lasu dla celów turystyczno-rekreacyjnych oraz zasad projektowania poszczególnych elementów rekreacyjnego zagospodarowania lasu. Studenci określają możliwości zagospodarowania rekreacyjnego lasu wynikające ze szczegółowej analizy uwarunkowań lokalizacyjnych. Na tej podstawie opracowują koncepcję zagospodarowania fragmentu kompleksu leśnego. Zagadnienia te omawiane są również w ramach tego samego przedmiotu na semestrze 4 studiów niestacjonarnych I stopnia.

Na Wydziale Nauk Ekonomicznych, na kierunku turystyka i rekreacja, w ramach specjalizacji pod nazwą turystyka na obszarach leśnych i przyrodniczo cennych, na studiach stacjonarnych II stopnia realizowane są dwa przedmioty w całości poświęcone rozwojowi turystyki i rekreacji w lasach. Do przedmiotów tych należą: leśne produkty turystyczne (sem. 2) oraz rekreacyjne zagospodarowanie lasu (sem. 4). Leśne produkty turystyczne umożliwiają studentom zdobycie informacji m.in. na temat stanu obecnego i perspektyw rozwoju użytkowania zasobów leśnych, znaczenia leśnych surowców nieдрzewnych (głównie runa leśnego) dla realizowania turystyki i rekreacji na terenach leśnych. Natomiast w ramach przedmiotu rekreacyjne zagospodarowanie lasu studenci zdobywają wiedzę na temat społecznych, środowiskowych i planistycznych uwarunkowań rozwoju turystyki i rekreacji w lasach oraz nabywają umiejętność rozpoznawania czynników warunkujących możliwość turystycznego i rekreacyjnego zagospodarowania lasu. Na studiach stacjonarnych II stopnia na kierunku turystyka i rekreacja realizowane są też przedmioty inżynierskie zagospodarowanie lasu (sem. 3) oraz turystyka osób niepełnosprawnych (sem. 4), które również w pewnym zakresie dotyczą rekreacyjnego użytkowania lasu.

Ogółem zagadnienia dotyczące turystycznego i rekreacyjnego użytkowania lasu realizowane na kierunku turystyka i rekreacja na studiach stacjonarnych I stopnia stanowią 49% ogólnej liczby godzin prowadzonych przez pracowników KUL na tym kierunku, podczas gdy na studiach stacjonarnych II stopnia – 88%. Z prowadzeniem zajęć dydaktycznych bardzo ściśle wiąże się działalność badawcza. Nie ulega wątpliwości, że udział w tematach badawczych, sympozjach i konferencjach krajowych, jak i zagranicznych, podnoszenie kwalifikacji zawodowych poprzez staże naukowe, liczba publikacji wpływają zasadniczo na jakość kształcenia studentów.

Turystyka i rekreacja w lasach – aspekty naukowo-badawcze

Spśród ogólnej liczby publikacji powstałych w Katedrze Użytkowania Lasu w ciągu ostatnich 4 lat (okres 2009–2013) aż 31% dotyczy tematyki turystycznego i rekreacyjnego zagospodarowania lasu. Istotnym elementem działalności badawczej pracowników Katedry Użytkowania Lasu jest czynny udział w różnego typu sympozjach, konferencjach i warsztatach zarówno krajowych, jak i o randze międzynarodowej. Łącznie w latach 2009–2012 pracownicy KUL

wygłosili 43 referaty na konferencjach międzynarodowych. Około 26% tych wystąpień stanowiły referaty z zakresu turystycznego i rekreacyjnego użytkowania lasu. W tym samym przedziale czasowym pracownicy Katedry uczestniczyli w licznych konferencjach o zasięgu krajowym. Referaty wygłoszone na konferencjach krajowych, powiązane z problematyką rozwoju turystyki i rekreacji w lasach, stanowiły 54% tych wystąpień (Roczne sprawozdania naukowo-badawcze KUL).

Tematycznie publikacje związane z rozwojem turystyki i rekreacji w lasach obejmują takie zagadnienia jak: projektowanie elementów infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej (32% publikacji), analiza potrzeb i preferencji wypoczynkowych społeczeństwa (20%), udostępnienie lasu oraz funkcje rekreacyjne lasu (20%), kształtowanie krajobrazu leśnego (17%), ocena walorów przyrodniczo-kulturowych lasu (8%) oraz inne, np. techniki i technologie w zagospodarowaniu rekreacyjnym lasu, działalność edukacyjna leśników (3%).

Poza publikacjami oraz udziałem w różnych konferencjach działalność naukowa każdej jednostki naukowo-badawczej, w tym również Katedry Użytkowania Lasu, koncentruje się wokół projektów badawczych. W latach 2009–2012 w Katedrze Użytkowania Lasów realizowanych było łącznie 45 tematów badawczych we współpracy z krajami UE, finansowane przez MNiSW oraz projekty finansowane przez Lasy Państwowe. Pośrednio bądź bezpośrednio z rozwojem turystyki i rekreacji w lasach związanych było trzynaście tematów badawczych, co stanowi 29% wszystkich tematów realizowanych w tym okresie w Katedrze.

Podsumowanie

Turystyka i rekreacja na terenach leśnych staje się coraz bardziej istotnym działem użytkowania lasu. Jak wskazuje przeprowadzona analiza działalności edukacyjno-badawczej Katedry Użytkowania Lasu na Wydziale Leśnym SGGW, jest to dziedzina wiedzy, która znajduje silne umiejscowienie w różnych przedmiotach realizowanych z zakresu użytkowania lasu, adresowanych zarówno do studentów Wydziału Leśnego, jak i innych wydziałów, w tym głównie Wydziału Nauk Ekonomicznych. Przy tym istnieje wyraźna dysproporcja między liczbą godzin zajęć dydaktycznych z zakresu turystyki i rekreacji leśnej adresowanych do studentów leśnictwa a realnym zapotrzebowaniem praktyki leśnej na odpowiednie przygotowanie absolwentów do realizacji zadań w ww. zakresie. W kontekście przeprowadzonej analizy celowym wydaje się też dążenie do uzyskania właściwych proporcji między zaangażowaniem nauczycieli akademickich i wiedzą zdobywaną przez nich w trakcie realizowanych prac badawczych a prowadzoną działalnością edukacyjną zarówno na Wydziale Leśnym, jak i innych wydziałach.

Literatura

- Janeczko E. 2012. Rekreacja i turystyka na terenach leśnych. Biblioteczka leśniczego zeszyt 351. SIiTLiD.
- Paschalis-Jakubowicz P. 2009. Leśnictwo a leśna turystyka i rekreacja. *Studia i Materiały CEPL w Rogowie*, R. 11, zeszyt 4(23) s. 29–35.
- Raport z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych w 2011 roku, Warszawa 2012.
- Roczne sprawozdania naukowo-badawcze opracowywane przez Katedrę Użytkowania Lasu w latach 2009–2012, maszynopis w KUL, Warszawa, SGGW.
- Mała Encyklopedia Leśna. Wydanie drugie zmienione. PWN. Warszawa 1991.

Staniszewski P. 2007. Użytkowanie nieдрzewnych zasobów leśnych w trwałej i zrównoważonej gospodarce leśnej. Postępy Techniki w Leśnictwie Nr 99.

Polityka Leśna Państwa, MOŚZNiL, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów 22 kwietnia 1997 r.

Sylabusy przedmiotów realizowanych w Katedrze Użytkowania Lasu, na Wydziale Leśnym oraz Wydziale Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie (maszynopisy dostępne w Katedrze).

http://www.mos.gov.pl/artukul/2236_parki_narodowe/311_parki_narodowe.html

Emilia Janeczko, Małgorzata Woźnicka

Katedra Użytkowania Lasu

Wydział Leśny

SGGW w Warszawie

janeczko.emilia@gmail.com